

УДК 811.161.2'373.611

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-1-27>

Світлана ДЕРБА,

orcid.org/0000-0002-2906-0344

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української філології для іноземних громадян
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *derbasv@gmail.com, s.derba@knu.ua*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ

У доповіді описані основні лінгводидактичні особливості вивчення словотвору української мови. Словотворення є основним засобом поповнення лексичного складу мови, методисти обґрунтовують необхідність ознайомлення іноземних студентів з найпоширенішими способами творення слів. На кафедрі української філології для іноземних громадян Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка іноземні студенти, які навчаються на ОП «Українська мова та переклад (для іноземців)», вивчають окрему дисципліну «Сучасна українська мова. Словотвір» на 2 курсі (ОП Бакалавр). Словотвір – це насамперед можливість семантизації похідного слова з увагою на значення компонентів словотвірної структури, а також шлях збагачення словникового запасу та уявлення морфологічної природи нових лексем. Автор наводить тематичний план двох модулів курсу, наприклад, словотвір як розділ мовознавства; предмет словотвору; слово, словоформа, дериват; склад слова; специфіка словотвірних афіксів; морф і морфема; формальна й семантична різниця між ними; правила об'єднання морфів у морфему; корінь і основа слова; типи основ; словотвірні словники й правила їх використання та ін.

При опануванні даної дисципліни передбачені лекційні та практичні заняття, тому автор наводить приклади вправ, навчальних матеріалів. Крім того, мова йде про методи й основні принципи опанування словотвору іноземними студентами, запропоновано систему вивчення основ словотвору, яка була напрацьована протягом багатьох років досвіду викладання цієї дисципліни. Завдання, які пропонуються в даній розробці, систематизовані на початковій і для тих, хто вже опанував основи словотворення української мови. Також наведено приклади вправ і завдань для іноземних студентів з метою вивчення дієслівних префіксів української мови.

Ключові слова: українська мова, словотвір, афікси, деривація, морфема.

Svitlana DERBA,

orcid.org/0000-0002-2906-0344

Candidate of Philology, Associate Professor,
Head of Department of Ukrainian Philology for Foreign Citizens
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) *derbasv@gmail.com, s.derba@knu.ua*

LINGUODIDACTIC FEATURES OF LEARNING UKRAINIAN WORD FORMATION BY FOREIGN STUDENTS

The article describes the main linguodidactic features of teaching word formation in the Ukrainian language. Word formation is the main means of replenishing the lexical composition of the language, and methodologists justify the need to familiarize foreign students with the most common ways of word formation. At the Department of Ukrainian Philology for Foreign Citizens of the Educational-Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, foreign students enrolled in the program “Ukrainian Language and Translation (for Foreigners)” study a separate discipline “Modern Ukrainian Language. Word Formation” in the 2nd year of study (Bachelor’s degree program). Word formation is, first of all, an opportunity to semantize a derived word with attention to the meaning of the components of the word structure, as well as a way to enrich the vocabulary and emphasize the morphological nature of new lexemes. The author provides a thematic plan of two modules of the course, for example, word formation as a section of linguistics; the subject of word formation; word, word form, derivative; word composition. Specificity of word-formation affixes; morpheme and morpheme. Formal and semantic difference between them: rules for combining morphemes into a morpheme; root and base of a word. Types of bases; word-formation dictionaries and rules of their use, etc.

This discipline involves lectures and practical classes, so the author provides examples of exercises and teaching materials. In addition, the article describes the methods and basic principles of teaching word formation to foreign students, and offers a system of learning the basics of word formation that has been developed over many years of experience in teaching this discipline. The tasks proposed in this development are systematized into beginners’ tasks and tasks for those who have already mastered the basics of word formation in the Ukrainian language. The article also provides examples of exercises and tasks for foreign students to study verb prefixes in the Ukrainian language.

Key words: Ukrainian language, word formation, affixes, derivation, morphemes.

Постановка проблеми. Словотворення є основним засобом поповнення лексичного складу мови, нині мовознавці обґрунтовують необхідність ознайомлення іноземних студентів з найпоширенішими способами творення слів. Свідоме засвоєння основ словотвору не лише сприяє збагаченню, уточненню та систематизації їхнього словника, а й створює підґрунтя для вільного володіння граматичною, орфографічною і стилістичною нормами української літературної мови.

На кафедрі української філології для іноземних громадян Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка діє освітня програма «Українська мова та переклад (для іноземців)», у межах якої іноземні студенти опановують дисципліну «Сучасна українська мова. Словотвір» у четвертому семестрі, об'ємом у 4 кредити (30 лекційних годин і 30 практичних годин, 60 годин самостійної роботи). **Мета** даної розробки – проаналізувати основні засади оволодіння іноземними студентами теоретичними знаннями про системні відношення в галузі словотвору сучасної української мови; вироблення в них вмінь аналізувати похідні слова української мови.

Аналіз досліджень. Для лінгводидактики як галузі прикладного мовознавства *словотвір* – це, на думку таких провідних методистів та мовознавців, як В. Мельничайко, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Г. Шелехова, Л. Скуратівський, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Паламар, С. Караман, Г. Циганенко, Л. Вознюк, Ю. Ковтун та інших, насамперед можливість семантизації похідного слова з увагою на значення компонентів словотвірної структури, а також шлях збагачення словникового запасу та увиразнення морфологічної природи нових лексем.

Серед останніх досліджень і публікацій варто назвати такі:

А. Нелюба наголошує на тому факті, що сучасна наукова література дає зразки різноманітності витлумачення дериватологічного поняття «спосіб словотворення» і відповідного виокремлення їхніх різновидів. Суперечності в трактуванні зумовлені браком критеріїв у визначенні словотвірності мовних процесів і використаних засобів (Нелюба, 2019: 347).

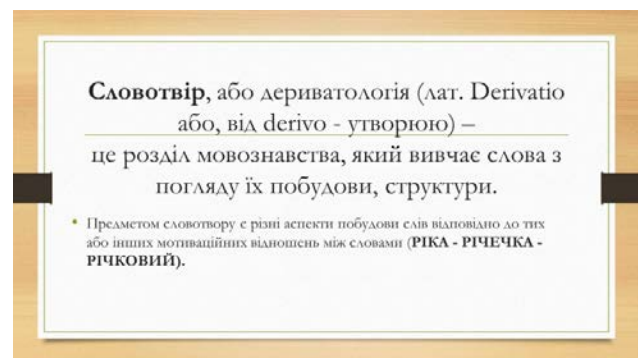
І. Денисовець у своїй праці говорить, що усталено в лінгвістичній теорії виокремлюють способи словотворення відповідно до лексико-граматичного характеру твірної бази і словотворчих засобів (морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний) та різновидів основних компонентів словотворчих

формантів (афіксальні, основоскладання, абрєвіація). Згідно з її класифікацією всі дериваційні способи характеризують відповідно до опозиції морфологічні/неморфологічні, а сучасна тенденція до дослідження індивідуально-авторських лексем демонструє опозицію традиційні/оказіональні способи словотворення (Денисовець, 2022: 38).

Ю. Чорна у роботі «Словотвірні особливості відмінних okazіоналізмів – назв осіб» виділяє дві групи способів okazіонального словотворення та наводить їх класифікацію (Чорна, 2020: 48–49).

Виклад основного матеріалу. Навчальна дисципліна вчить іноземних студентів розуміти процес, систему й результат творення похідних слів української мови, що перебувають у структурно-семантичних зв'язках; формує навички й уміння аналізувати лексику залежно від складових кожної одиниці, а також самостійно будувати слова, вторинні лексичні одиниці. Студенти знайомляться з головними закономірностями словотворення української мови як у загальних, так і у власних назвах та засвоюють, що слово є значеннєвою одиницею мови, яка формується на основі іншого слова за участю значеннєвих одиниць (коренів, суфіксів, префіксів, флексій) і існує або як постійна єдність звуків, або як система словоформ.

Наведемо приклад слайду, який використовується для навчання іноземних студентів:

У першому змістовному модулі дисципліни студенти опановують такі теми:

- Словотвір як розділ мовознавства.
- Предмет словотвору.
- Слово, словоформа, дериват.
- Склад слова. Специфіка словотвірних афіксів.
- Морф і морфема. Формальна й семантична різниця між ними.
- Правила об'єднання морфів у морфему.
- Корінь і основа слова. Типи основ.

- У другому змістовному модулі:
- Словотвірні словники й правила їх використання.

- Словотвірне значення. Словотвірний тип.
- Способи словотворення в українській мові.

Словотвірні мікросистеми (ланцюг, гніздо).

Галина Степанюк, Лариса Думанська дотримуються думки, яку ми підтримуємо, що на початку навчання доцільніше застосовувати вправи, де вже надано слова з метою спостереження за способами та засобами їхнього утворення з акцентуалізацією на частинах мови та значенні застосовуваних формантів. Наприклад,

дослідити → дослід (іменник; усічення основи);

дослід → дослідник (іменник; суфіксація; суфікс -ник- для позначення виконавця дії),

дослід → дослідження (іменник; суфіксація; суфікс -енн- для позначення процесу),

дослідний (прикметник; суфіксація; суфікс -н- для позначення зв'язку з науковим дослідженням), дослідницький (прикметник; суфіксація; суфікс -цьк- для позначення належності дослідникові).

Поступово презентаційні вправи мають поступитися місцем на користь завдань з утворення похідного слова від твірного, але поки що за допомогою лише морфеми одного типу. Наприклад,

а) залізо → залізний; бетон → бетонний; дорога (г/ж) → дорожній;

б) дерево → дерев'яний; вапно → вапняний; скло → скляний; в) міцний → міцність; пористий → пористість; щільний → щільність (Степанюк, 2021: 230).

Акцент під час виконання словотворчих завдань в іноземній аудиторії ми маємо робити на формантах, які утворюють ту чи іншу частину мови з відповідним лексичним значенням. Наприклад, суфікс -ість- в іменниках застосовують для вираження значення певної властивості предметів та явищ, суфікси -інн-, -анн-, -енн- на позначення процесуальної дії, суфікс -ач-(-яч-) для утворення назв людини за виконуваною дією або назв приладів та механізмів.

Наприклад, назви осіб за національністю і територіальною ознакою творяться від іменних основ – топонімів. Найуживаніші суфікси у цих словотвірних типах для назв чоловічого роду: -анин (-янин), -чанин, -ин (*парижанин, киянин, болгарин*); -ець (-анець) (*українець, китасць*), -ич, -ак, -ит (*одесит, словак, русич*).

Коли будуть сформовані певні навички і засвоєні основи словотвору, можна переходити до більш складних вправ. Найважливішим моментом у цей період є створення викладачем цікавих завдань, що будуть заохочувати студентів і викликати в них інтерес до цієї роботи. Наприклад, утворіть іменників за допомогою суфіксів (без-, за-, при-, над-,

перед-, під-, не-) від слів: звук, кордон, край, город, день, заголовок, потужність, система, правда.

Вправа. Розгляньте морфологічну будову іменників і з'ясуйте, як вони утворені, поясніть.

Водопровід, віраж-фіксаж, важкодум, машиніст, водносець, великодушність, землеробство, дорогоцінність, добросердечність, добродій, гуртожиток, перекотиполе, риболов, стародуб, сороконіжки, хлібороби.

Вправа. Визначте, який корінь у словах (вільний чи зв'язаний):

Бочка, вулиця, мило, початок, мир, узутти, роззутися, жир, шило, обстріл, видати, виданий, дати, видати, видача.

Вправа. З'ясуйте, які іменники утворені суфіксальним способом і які безафіксним.

Глибочінь, глибина, синява, синь, прозорість, прозор, суша, гниль, зачіска, начіс, переписування, перепис, вибір, вибори, хода, ходіння, сходити, східці.

Вправа. Визначте в словах твірну основу, словотвірний формант і спосіб словотворення.

• Зразок: Від-ліодд-Ø-я ← ліод-и (префіксально-безафіксний спосіб).

Рад-ість-Ø – радіти (суфіксальним способом),

о-кроп-и-ти – кропити (префіксальний спосіб),

кошт-ов-н-ий – коштувати (суфіксальний спосіб),

У навчальному посібнику «Дієслівні префікси української мови: значення та особливості вживання» зі співавтором Мариною Якубовською ми пропонуємо опанувати афікси української мови (Якубовська, 2023). **Наприклад, префікс НА-**

• 1. спрямувати рух / дію на поверхню (на кого? на що?; що? на що?)

• наїхати, налетіти, наскочити, набрести; наклеїти, надавити, наліпити, надягти

• 2. спрямувати дію на велике накопичення (чого?)

• наварити, наготувати, накупити, надарувати

• 3. максимально насолодитися дією

• начитатися, наговоритися, нагулятися, награтися

• 4. довести дію до кінця (що?; кого? чим?)

• написати, намалювати; навчити, нагодувати, напоїти, налякати

А також певні практичні заняття:

Завдання. Закінчіть речення, використовуючи дієслова у дужках.

1. У мене два абсолютно однакові зошити, і я їх постійно плутаю. Може... (наклеювати – наклеїти (що? на що?)). 2. Ми довго готувалися до маминого дня народження, ... (накупати –

накупити (чого?), наготувати (чого?), напекти (чого?). 3. Надворі стає прохолодно. Може, ти ... (накидати – накинати (що? на що?))? 4. Які гарні квіти! Треба їх поставити в цю вазу, тож, будь ласка, ... (наливати – налити (чого? куди?)). 5. Ліфт зненацька зупинився. І хоча ми декілька разів ... (натискати – натиснути (на що?)).

Завдання. Дайте відповіді на питання, використовуючи дієслова у дужках.

1. Повечеряєте з нами? – (наїдатися – наїстися (де? чим? коли?)). 2. Поїдемо в неділю кататися на лижах? – (накататися (де? коли?)). 3. Пригадуєте пісню з учорашнього фільму? – (наспівувати – наспівати (що?) / награти (що? на чому?)). 4. Тобі не холодно? – (надягати – надягнути (що? на що?)). 5. Чому собака не просить їсти? – (кормити – накормити (кого? чим? коли?)).

Завдання. Замініть виділені словосполучення префіксними дієсловами. Змініть, якщо потрібно, структуру речення.

1. Ми залишимося увечері вдома, тому що довго гуляли після обіду і втомилися. 2. У Лесі болять ноги, бо вона увесь день ходила у справах. 3. Дякую, але я більше не хочу їсти. 4. Олені пода-

ували багато подарунків на день народження. 5. Я вважаю, що цей торт потрібно зверху намастити шоколадним кремом.

Висновки. Таким чином, **результати** вивчення словотвору української мови іноземними студентами-філологами:

1) знати сучасні підходи до вивчення словотвірної системи української мови;

2) знати принципи класифікації морфем, їх виділення у слові та способи творення слів за їх допомогою;

3) знати принципи визначення словотвірних типів, ланцюгів і гнізд;

4) знати методи та прийоми словотвірного аналізу мовних одиниць, зокрема різницю між словотвірним та морфемним аналізом слів;

5) розрізняти всі види деривації, виявляти відношення формально-змістової похідності слів у межах словотвірної пари;

6) аналізувати структуру словотвірних гнізд та ланцюгів.

Вважаємо перспективним подальше вивчення методики викладання семантико-дериваційних процесів з урахуванням цільової аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисовець І. Становлення та розвиток термінів на означення способів словотворення в українській дериватології. *Актуальні питання гуманітарних наук*. № 56. 2022. С. 33–39. Режим доступу: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/56_2022/part_4/6.pdf
2. Ковтун І. До усвідомлення суті морфемного знака : (Розглянемо труднощі морфемного членування слів). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. №10. С. 91–95.
3. Нелюба А. М. До створення енциклопедії українського словотвору (причини, мета, втілення). *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики*. Київ, 2019. С. 345–353.
4. Степанюк Г., Думанська Л. Особливості викладання української морфеміки та словотвору іноземним студентам технічних закладів вищої освіти. №35. 2021. С. 229–233. Режим доступу: <http://mova.onu.edu.ua/article/view/237859>
5. Чорна Ю. Ю. Словотвірні особливості відмінних okazionalizmiv - назв осіб. *Філологія XXI століття* : зб. наук. пр. студентства й наук. молоді. Харків, 2020. С. 47–50. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e76024bb-9886-498d-b5d4-2b362bc8fd9b/content>.
6. Якубовська М., Дєрба С. Дієслівні префікси української мови: значення та особливості вживання: навч. посібник. Київ, 2023. 239 с.

REFERENCES

1. Denysovets I. (2022) Stanovlennia ta rozvytok terminiv na oznachennia sposobiv slovotvorennia v ukrainiskii deryvatolohii. [Formation and development of terms used to define word formation methods in Ukrainian derivational studies.] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 56, 33–39. Elektronnyi resurs: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/56_2022/part_4/6.pdf [in Ukrainian].
2. Kovtun I. (2009) Do usvidomlennia suti morfemnoho znaka : (Rozghlianemo trudnoshchi morfemnoho chlenuvannia sliv). [To understand the essence of the morpheme sign: (Let's consider the difficulties of morpheme segmentation of words)] *Ukrainska mova y literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh*, 10, 91–95. [in Ukrainian].
3. Neliuba A.M. (2019) Do stvorennia entsyklopedii ukrainskoho slovotvoru (prychyny, meta, vtilennia) [To the creation of the encyclopedia of Ukrainian word creation (reasons, purpose, embodiment)] *Hramatychnyi prostir suchasnoi lnhvoukrainistyky*. 345–353. [in Ukrainian].
4. Stepaniuk H., Dumanska L. (2021) Osoblyvosti vykladannia ukrainskoi morfemiky ta slovotvoru inozemnym studentam tekhnichnykh zakladiv vyshchoi osvity [Peculiarities of teaching Ukrainian morphemics and word formation to foreign students of technical institutions of higher education] *Pytannia perekladoznavstva ta metodyky vykladannia movy*, 35. 229–233. Elektronnyi resurs: <http://mova.onu.edu.ua/article/view/237859> [in Ukrainian].
5. Chorna Yu. Yu. (2020) Slovotvirni osoblyvosti vidminnykh okazionalizmiv – nazv osib [Word-forming features of distinctive occasionalisms – personal names] *Philology of the 21st century: coll. of science pr. of studentship and science. young people*, 47–50. Elektronnyi resurs: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e76024bb-9886-498d-b5d4-2b362bc8fd9b/content>. [in Ukrainian].
6. Yakubovska M., Derba S. (2023) Diieslivni prefiksy ukrainskoi movy: znachennia ta osoblyvosti vzhivannia: navch. Posibnyk [Verbal prefixes of the Ukrainian language: meaning and peculiarities of use: teaching. manual.]. 239. [in Ukrainian].